

Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 28, Київ, 2013

MAIN FEATURES OF TRANSLATING ENGLISH TERMS IN PHYSICS

The article presents the main properties of terms and their structural types in scientific literature in physics. The main attention is drawn to the basic translation techniques of English physical terms into Ukrainian and difficulties of their translation in scientific and technical texts.

Keywords: term, terminology, translation, lexical equivalent, terminological word combination, tracing, descriptive translation, transcribing.

УДК 811.112.2'367.622

Оксана КРАЙНЯК

СЛОВОВІРНІ РЯДИ ЛЕКСЕМ ТА ЕЛІПТИЧНІ ІМЕННИКИ

У статті розглянуто проблему співвідношення субтантивних композитів та лексичних еліпсів до одиниць одного словотвірного ряду, проаналізовано критерії належності поняття „словотвірний ряд” до бінарних опозицій „композит – еліпс”, „еліпс – композит”.

Ключові слова: композит, лексичний еліпс, словотвірний ряд, словотвірний тип, словотвірна парадигма.

У живій мові ніколи не припиняється процес поповнення її новими словами. Частина слів створюється на основі внутрішніх можливостей мови. Однією з таких можливостей є спосіб, коли з складного слова в процесі елімінації утворюється симплекс (еліптичний іменник). Лексичний еліпс є відносно новою і недостатньо дослідженою проблемою в німецькій і інших германських мовах.

Під терміном „лексичний еліпс” розуміють усічення одного з компонентів складного слова, а також означуваного у названих атрибутивних конструкціях (*der kranke Mensch* → *der Kranke*, *der verwundete Soldat* → *der Verwundete* і т.п.), внаслідок чого з'являються нові лексичні одиниці, що збагачують лексикон німецької мови в кількісному і якісному відношенні [9, с. 11 - 12].

У нашому розумінні **лексичний еліпс** – це результат процесу скорочення складного слова відповідно до його морфологічного складу. Просте слово, яке виникло в результаті

цього процесу, семантично збігається як мінімум з одним із лексико-семантичних варіантів складного утворення. Іншими словами, тут маємо таке перетворення: зміна „довжини” слова і збереження „глибини” усіченого слова. У процесі словоскладання беруть участь щонайменше дві кореневі морфеми, отже, похідна складова лексема є двоморфемною або триморфемною. Формальна єдність такої лексеми зумовлена єдністю словозмінних основ її компонентів і єдністю категоріального значення. Крім того, важливим критерієм співвіднесеності з розрядом лексем є значеннєва єдність лексико-семантичних варіантів однієї лексеми. Структуру композита, що складається з двох слів *Talmi/gold*, *Siphon/flasche*, *Post/auto* можна віднести до лексем із двоморфемною структурою лексеми. Триморфемні складні слова є основою для утворення двоморфемних або триморфемних лексичних еліпсів (наприклад, *Entziehungskur* – *Ent/zieh/ung*, *Auslegerboot* – *Aus/leg(er)*).

Таким чином, складне слово, що є основою для створення еліптичної одиниці, має, як правило, двоморфемну структуру. Сполучні елементи, які є семасіологічно „незначущими” і не належать до одиниць словника, ми не відносимо до морфем. Усічене слово за своєю морфемною будовою співвідноситься у переважній більшості випадків із простим словом, але на відміну від композита функціонує в мові як одноморфемна лексема.

Окремо взяті композит і еліпс характеризуються як частково формальною, так і значеннєвою єдністю.

Метою нашого дослідження є з'ясування питання про об'єктивність застосування поняття „словотвірний ряд” стосовно функціонування в німецькій мові бінарних опозицій „композит – еліпс”, „еліпс – композит”. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: уточнити поняття „словотвірний ряд”, „словотвірне значення”, „словотвірний тип” та „словотвірна парадигма”, визначити, чи належать складні слова та утворенні на їх основі еліптичні одиниці до одного словотвірного ряду.

Певні одиниці словникового складу мови, пов'язані один з одним спільністю кореневої морфеми, поєднуються в словотвірні ряди [7, с. 17]. Спільність кореневої морфеми виступає також ознакою засобу зв'язку одиниць рядів. Завдяки цьому зв'язку

словниковий склад мови постає не як безліч окремих, ізольованих одиниць, а як набір підмножин – рядів.

За визначенням В.Фляйшера та І.Барц, **словотвірний ряд** – сукупність словотвірних одиниць, які утворюються за допомогою спільної моделі (*Leser, Schalter, Musiker*) [11, с. 69]. Словотвірні ряди розпадаються на смислові складові. Семантична структура словотвірного ряду складається з лексико-семантичних варіантів, який може реалізуватися в одному або декількох словах, що становлять цей ряд.

Будь-яка словотвірна форма, як відомо, має значення, що може бути названо словотвірним значенням. Словотвірне значення слід розглядати як складно-структуроване значення, яке називає певний тип відношень між певними рольовими структурами компонентів деривата і відношення, які маркують один компонент похідного як його базис, а інший як його ознаку, і зумовлюють ту роль, яку відіграє у даному похідному його мотивуюча частина [3, с. 142].

Словотвірне значення – це значення словотвірного ряду; воно входить як необхідний компонент у лексичне значення кожного члена цього ряду [10, с. 31]. Таким чином, словотвірне значення пов'язане з лексичним і граматичним значенням слова, тому що воно ґрунтується на певній морфологічній віднесеності слова і його семантиці, виступає в ролі оформлювача того предметного змісту, що вноситься в лексичне значення коренем і є основою лексичного значення слова.

Отже, до основного критерію виділення словотвірного ряду – спільності кореневої морфеми – доцільним, на наш погляд, було б додати критерій спільності словотвірного значення кожного члена цього ряду. Такий вид значення наявний у семантиці будь-якого повнозначного похідного слова.

Словотвір і семасіологія можуть багато в чому доповнювати один одного, оскільки так само, як матеріальне оформлення полісемантичних іменників дозволяє глибше зрозуміти суть регулярних семантичних зрушень, що відбуваються в їхній структурі, так і врахування семантичних змін у таких словах сприяє більш правильному розумінню зв'язків між їх твірними й похідними основами [8, с. 48]

Під цим кутом зору видається доцільним використання й диференціація такого поняття, як „словотвірна парадигма”.

Теоретичне обґрунтування і розвиток словотвірної парадигми досліджено в праці О.Земської „Словотворення”. **Словотвірна парадигма** – це сукупність та похідність слів, що мають одну і ту саму твірну основу та перебувають на одному рівні словотворення [3, с. 221].

Словотвірною парадигмою називають різні явища й співвідношення: словотвірне гніздо в цілому; словотвірне гніздо в межах одного типу словотворення, опозицію словотвірних типів різної функціональної цінності; ряд одноструктурних слів; словотвірні зв'язки частин мови; набір словотвірних сегментів, що сполучаються з базами того самого ряду [6, с. 286].

У лінгвістиці використання поняття парадигми характерне для всіх мовних рівнів, але найбільш багатозначно це поняття використовується в дериватології. Парадигми елементарних одиниць можуть виявлятися як на основі формальних, так і семантичних зв'язків. Словотвірні гнізда кваліфікуються як „малі” парадигми, оскільки в них виявляються парадигматичні відношення твірних основ.

Словотвірна парадигма конструктивних одиниць ґрунтується на спільності словотвірно-семантичних ознак дериватів. При дослідженні особливостей структури іменних словотвірних парадигм акцент зроблено на конкретні і типові словотвірні парадигми. „Конкретна словотвірна парадигма – це сукупність похідних, що мають одну й ту ж твірну базу і знаходяться на одному ступені словотворення. Типову словотвірну парадигму, – зазначає О.Земська, – одержуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи інших дериваційних значень” [3, с. 14]. Словотвірна парадигма визначається як характерний для конкретної морфеми, типізований набір синтагматичних оточень. Ряд слів, у якому виступає та сама морфема, розглядається як парадигма цієї морфеми. Словотвірна парадигма кваліфікується як набір похідних, що мають одну й ту саму твірну базу і перебувають на одному ступені деривації. Словотвірна парадигма може інтерпретуватися і як сукупність словотвірних моделей, що реалізують регулярні словотвірні відношення. Усі ці трактування словотвірної парадигми наводяться нами з метою доказу того факту, що словотвірні ряди лексем функціонують усередині цієї парадигми і є її складовою частиною. Як для словотвірної

парадигми характерна часткова тотожність ряду явищ цього рівня при частковому розходженні, так і для словотвірного ряду основним є спільність кореневої морфеми й частковий збіг словотвірного значення.

Поняття словотвірний тип є одним із центральних та найскладніших словотворчих комплексів [4, с. 8]. **Словотвірний тип** – схема побудови слів певної частини мови, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта (афікса або декількох афіксів, що додаються до твірної основи при утворенні похідного слова), словотвірного значення [5, с. 288]. Отже, словотвірний тип – це двостороння одиниця узагальненого характеру, яка в плані змісту має спільне словотвірне значення, єдине для слів певного типу, а в плані вираження – однакову (спільну) структуру. Словотвірний тип називають ще словотвірною моделлю, словотвірним зразком. Похідні слова, в яких не збігається хоч одна з трьох ознак, належать до різних словотвірних типів [5, с. 288].

Спільне значення, що відрізняє всі мотивовані слова від похідних, і називається словотвірним значенням певного словотвірного типу. Носієм словотвірного значення є формант. Словотвірні типи відрізняються один від одного різним ступенем регулярності і продуктивності. Ця властивість широко використовується в мові і значною мірою впливає на формування словників різного призначення, оскільки регулярні, продуктивні форманти, як правило не представлені у всіх словниках.

При застосуванні поняття словотвірного ряду до досліджуваної проблеми скорочення складних слів і утворення на їхній базі еліптичних одиниць виникає питання: чи утворюють усічені одиниці і їхні прототипи один словотвірний ряд, чи вони відносяться до різних рядів. Розглянемо такі пари слів, як *Benefizvorstellung* – *Benefiz*, *Zentrumspartei* – *Zentrum*, *Vertriebsabteilung* – *Vertrieb*, *Palmblatt* – *Palme*.

З урахуванням напрямку словотворення пари слів слід розташувати в такому порядку: „вихідний субстантивний композит → похідний еліптичний іменник”: *Benefizvorstellung* > *Benefiz*, *Zentrumspartei* > *Zentrum*, *Vertriebsabteilung* > *Vertrieb*, *Palmblatt* > *Palme*, тому що при елімінації усічене слово є похідним від композита. Наведені пари слів мають спільність лексичного

значення, а воно виступає лише як один з критеріїв словотвірного ряду.

Порівняймо: *die Benefizvorstellung* – театр. ‘бенефіс’, *das Benefiz* – 1) театр. ‘бенефіс’, ‘благодійне подання’, 2) іст. ‘бенефіцій’ [1, с. 233]. Часткова спільність значення бінарних сполучень проявляється в збігові лексико-семантичного варіанта ‘бенефіс’; *die Zentrumspartei* – ‘партія Католицького центру (ФРН)’, *das Zentrum* – 1) ‘центр’, 2) ‘центр (міста)’; 3) ‘гравець центра (баскетбол)’; 4) тж. sg. див. *Zentrumspartei* [2, с. 621]. Композит *die Vertriebsabteilung* – ‘відділ збуту’ збігається за цим значенням зі словом *der Vertrieb* – 1) ‘збут’, ‘продаж’; 2) ‘відділ збуту (фірми, підприємства)’ [2, с. 536]. У композита й симплекса *Palmbaum* – *Palme* подібним значенням є значення ‘пальма’ [2, с. 177].

На наш погляд, наведені приклади не можуть бути доказом існування словотвірних рядів між композитом та лексичним еліпсом, тому що складні та прості слова утворилися за різними словотвірними моделями (композити утворюються за допомогою додавання основ, а еліпси – в результаті скорочення частини складного слова). Словотвірні ряди, на нашу думку, здатні утворювати лексичні еліпси за допомогою додавання інших основ. Наприклад, від багатозначного складного слова *Vertriebsabteilung* утворено лексичний еліпс *Vertrieb*. Скорочене слово *Vertrieb* не спроможне утворювати словотвірні ряди, виступаючи в ролі означуваного складних слів. Наприклад: *die Vertriebsfirma* – ‘збутова фірма (організація)’ *der Vertriebsleiter* – ‘начальник відділу збуту’, *das Vertriebsrecht* – ‘право продажу’, *die Vertriebsstelle* – ‘пункт збуту (продажу, реалізації продукції)’ [2, с. 536]. Як бачимо, на базі еліпса *Vertrieb* створені нові складні іменники, в яких реалізується семантика еліпсів і вони утворені за допомогою спільної словотвірної моделі.

Таким чином, складники будь-якого бінарного сполучення „складне слово – лексичний еліпс” не співвідносяться як два компоненти певного словотвірного ряду та типу, тому що їм не властива спільність способу словотворення. Незважаючи на те, що твірне та похідне слово об’єднані спільністю частиномовної належності (належать до класу іменників) та мають спільність лексичного значення, вони відносяться до різних словотвірних типів. Пор.: *Blitzlicht* → *Blitz* мають загальне значення

‘блискавка’, *Stockwerk* → *Stock* збігаються у значенні ‘поверх’, *Dynamomaschine* → *Dynamo* збігаються у значенні ‘динамо-машина’, ‘генератор постійного струму’, але відрізняються словотвірною моделлю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Большой немецко-русский словарь : В 3 т. Т. I / [сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, И. И. Филичева и др. ; под общ. рук. О. И. Москальской]. — 7-е изд. — М. : Русский язык, 2001. — Т. 1. — 760 с.
2. Большой немецко-русский словарь: в 3 т. [сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, И. И. Филичева и др. ; под общ. рук. О. И. Москальской] — 7-е изд. — М. : Русский язык, 2001. — Т. 2. — 680 с.
3. Земская Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык / под. ред. В. А. Белошапковой. — М. : Высшая школа, 1981. — С. 133 — 239
4. Карцевский С. О. Из лингвистического наследия / С. О. Карцевский. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — Т. II. — 296 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. [3-є видання] / М. П. Кочерган — К. : Академія, 2008. — 464 с.
6. Манучарян Р. С. Некоторые вопросы сопоставления словообразовательных категорий (на материале русского и армянского языков) / Р. С. Манучарян // Проблемы семантики. — М. : Наука, 1974. — С. 286 — 295
7. Панкрац Г. Я. О разбиении словарного состава на словообразовательные ряды (на материале нижненемецкого диалекта в СССР) / Г. Я. Панкрац // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : сб. науч. трудов. — Новосибирск : Новосиб. ун-т, 1975. — Вып. IV. — С. 17 — 19
8. Сальникова Н. Н. Импликационная модель “часть – целое” в регулярной полисемии и словообразовании / Н. Н. Сальникова // Проблемы словообразовательной и семантической структуры слова в германо-романских языках: межвуз. сб. науч. трудов. — Горький : Горьк. ГПИ, 1981. — С. 48 — 56

9. Силин В. Л. Лексический эллипс в германских языках / В. Л. Силин. — К : Вища школа, 1974. — 184 с.
10. Тимофеев К. А. Смысловая структура слова и его словообразовательное значение (замечки и наблюдения) / К. А. Тимофеев // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : сб. науч. трудов. — Новосибирск : Новосиб. ун-т, 1975. — С. 29 — 34
11. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. — [2., durchgesehene und ergänzte Aufl.]. — Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1995. — 382 S.

О. КРАЙНЯК

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЯДЫ ЛЕКСЕМ И ЭЛЛИПТИЧЕСКИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ

В статье рассмотрена проблема соотношения субстантивных композитов и лексических эллипсов как единиц одного словообразовательного ряда, проанализировано критерии принадлежности понятия „словообразовательный ряд” к бинарным оппозициям „композит – эллипс”, „эллипс – композит”.

Ключевые слова: композит, лексический эллипс, словообразовательный ряд, словообразовательный тип, словообразовательная парадигма.

О. KRAYNYAK

WORD-FORMATIVE ROWS OF LEXEMS AND ELLIPTIC NOUNS

The problem of correlation of composites and lexical ellipses as units of one word-formative row is being researched, the criteria of belonging of concept a „word-formative rows” are analysed to binary oppositions a „composite – ellipse”, „ellipse – composite”.

Key words: composite, lexical ellipse, word-formative row, word-formative type, word-formative paradigm.